

BOEKEN

EEN ONDADAÏSTISCHE GESCHIEDENIS VAN

DADA

Theo van Doesburg

2017 is het jaar van *De Stijl*, 2016 dat van Dada. In beide gevallen is het honderd jaar geleden dat ze werden opgericht en dat wordt, zoals gebruikelijk, gevierd met tentoonstellingen en publicaties. Herdenkend doen we de twintigste eeuw nog eens dunnetjes over. Wanneer het om de zogeheten “historische” avant-garde gaat, komen we dan al gauw de naam tegen van Theo van Doesburg (1883-1931). In Nederland speelde hij een rol vergelijkbaar met die van Guillaume Apollinaire in Frankrijk en Carl Einstein in Duitsland. Alle drie propageerden zij de nieuwe avant-gardekunst die ze ook zelf beoefenden, als dichter en schrijver en, in het geval van Van Doesburg, ook nog als beeldend kunstenaar en architect. In 2000 verscheen een imposante, meer dan vuistdikke catalogus van zijn complete oeuvre, met reproducties van al zijn tekeningen, schilderijen en ontwerpen én zijn hele literaire productie: poëzie (deels gepubliceerd onder het pseudoniem I.K. Bonset), verhalend proza, essays, toneel.

Wat ontbrak, was het toneelstuk *De stem uit de diepte*, geschreven in 1914-1915. Men kende de titel, maar ging ervan uit dat het stuk zelf verloren was gegaan – totdat het alsnog opdook in het archief van de Belgische graficus Albert Daenens, hoofdredacteur van het linkse Franstalige tijdschrift *Harol*, waarin Van Doesburg het in 1920 had willen publiceren. Nu is het afgedrukt in een speciaal nummer van het literair-historische tijdschrift *Zacht Lawijd*, in handschrift met transcriptie en voorafgegaan

door een uitvoerige inleiding van Sjoerd van Faassen, Hans Renders en Erik Buelinckx. Een voorbeeldige publicatie, waarbij je je alleen afvraagt of de kwaliteit van de tekst wel zoveel zorg en aandacht verdient. Want laat ik het maar meteen verklappen en ook de inleiders maken er geen geheim van: *De stem uit de diepte* is niet bepaald een hoogtepunt in Van Doesburgs oeuvre.

Het stuk blijkt niet alleen onspeelbaar, dat is nog tot daaraan toe, maar het gaat zich te buiten aan een onverteerbaar bombastisch pathos, gericht tegen kerk, staat en oorlog. Te midden van het oorlogsgeweld houden de arbeider Ijsbrand (laag voorhoofd) en de intellectueel Jorsa La Fara (hoog voorhoofd) een plechtstatige dialoog, waarin de deceptie wordt uitgesproken over de socialistische arbeidersklasse die in 1914 haar internationalisme inruilde voor een agressief nationalisme, misleid door kerk, regering en “couranten”. De hele Europese beschaving is “bankroet”. Alleen het denkende individu, hoe zeldzaam ook, zou nog soelaas kunnen bieden. Naakt bovenop een lijkenberg roept Jorsa uit: “Ik ben het Denken; de Anarchie, de natuurlijke Waarheid. Die mij doodt, doodt zichzelf.” Hieraan vooraf gaat een merkwaardig antisemitisch tafereel, waarin een Jood op een handkar de lijken van oorlogsslachtoffers verkoopt aan de nabestaanden.

Dit deel van het stuk heet ‘De lijkenveiling’ en zou zich in de “verbeelding” afspelen, maar wel gelijktijdig met het eerste deel, dat ‘De stem uit de

De Stem uit de Diepte

Simultanistisch spel van gedachte
en werkelijkheid
door
Theo van Doesburg.

Introductie: Dit spel van realiteit en verbeelding
beadert en synthese te geven van het inner-
lijk leven der volkeren. Dit innerlijk
leven realiseert zich in de drie hoofd-
figuren: Ubrand - arbeider; Yosefa Fara -
intellectuele arbeider en den jood Marx.

Opdoen het eerste gedeelte (de stem uit de
diepte) geheel aan de werkelijkheid is ontkenend en
teek afspelt in tijd en Ruimte, het tweede
gedeelte (de lijnverdeling) meer als ver-
beelding is gegeven, hebbe de handelingen
als in geheel tegelijertijdig plaats.

De stukke staen dus allen schijnbaar
of zichzelf.

Hoewel het door mij geschreven ^{werd} ~~is~~ in de
eerste jaren ^{van} ~~der~~ Europeeschen oorlog (1914-1918)
hetgeen was op enkele plaatsen bemerkt, blijft de be-
tekenis onveranderd: het werket tegen alle vormen
van Kanserij en dwang; de beschrijving van de
persoonlijkheit der massa door het inzicht en de
revolte.

Opdoen de publicatie gelding wert verhinderd,
daer het mij gevraagd dat de redactie van „Haro“
dit souvenier uit den oorlog laet verschijnen op
een tijdstip waarin het geresidentieel van dit werk
zich door het te revolutionaire verschijn realiserde.

Theo van Doesburg

Dada was meer dan alleen antiekunst of anticultuur, de afbraak stond altijd in het teken van het nieuwe

Afbeelding uit Dada. Een geschiedenis (Vantilt, 2016)

diepte' heet. Het geheel vormt, volgens de ondertitel, een "simultaanistisch spel van gedachte en verbeelding". De verwijzing naar het simultane verzaamt de avant-gardistische invloed, al houden de inleiders ook rekening met de mogelijkheid dat Van Doesburg dit woord pas in 1920 aan zijn stuk heeft toegevoegd, aangezien hij in 1914-15 nog nauwelijks warm liep voor de avant-gardekunst. Het stuk verzaamt hooguit enige invloed van het Duitse expressionisme, inclusief humanitair pathos, een invloed die na de oprichting van De Stijl het veld moest ruimen voor constructivisme en – in de pseudonieme gedaante van zijn alter ego I.K. Bonset – dadaïsme.

Het enige in *Een stem uit de diepte* wat aan Dada herinnert, is de verzekering dat er pas iets nieuws kan beginnen nadat het oude en achterhaalde is vernietigd. Of zoals Josra het uitdrukt op zijn lijkenberg: "Gij moogt niets nieuws denken, niets nieuws doen, alvorens gij uw vaders en uw grootouders gedachten hebt uitgerooid." Het principe van Dada is de creatieve destructie, al heeft men vaak de neiging gehad om al te exclusief het negatieve en destructieve te benadrukken. Hubert van den Berg, die een gedegen geschiedenis van Dada publiceerde, verzet zich hiertegen. Volgens hem was Dada meer dan *alleen* antiekunst of anticultuur, de afbraak stond altijd in het teken van het nieuwe: een nieuwe kunst, en ook een nieuwe wereld en een nieuwe mens, net

als bij de meeste andere "historische" avant-gardebewegingen.

Van Doesburgs naam is vooral met Dada verbonden vanwege de "veldtocht" die hij in 1923 door Nederland ondernam, samen met zijn vrouw Nelly, Vilmos Huszár en Kurt Schwitters. Bij Van den Berg kan men in de als appendix bij zijn geschiedenis opgenomen 'Dada kroniek' het verloop van deze veldtocht volgen, die met veel hilariteit, verontwaardiging en onverschilligheid (half lege zalen) gepaard ging. Dada was in 1916, midden in de Eerste Wereldoorlog, opgericht in Zürich door met name de Duitser Hugo Ball, zijn vriendin Emmy Hennings en de Roemeen Tristan Tzara. Van een eigen kunststrategie was toen nog amper sprake, betoogt Van den Berg, men identificeerde zich eerder met de reeds bestaande avant-gardekunst, zoals kubisme, futurisme en expressionisme. Pas na de oorlog, in Berlijn en Parijs, zou de nadruk op een nihilistische "antiekunst" komen te liggen, maar ook toen bleef dat iets betrekkelijks, aangezien Dada voor bijna alle deelnemers fungeerde als een "tussenstation" naar andere bestemmingen, zoals het surrealisme, het communisme en (in het geval van Ball) het katholicisme. Toen Van Doesburg in 1923 Holland voor Dada probeerde te veroveren, was het dadaïsme elders eigenlijk al voorbij.

Afbeelding uit *Dada. Een geschiedenis* (Vantilt, 2016)

Van den Bergs geschiedenis van Dada pakt verrassend ontvullend uit. Men heeft er nadien, vooral in de jaren vijftig van de vorige eeuw, veel meer van gemaakt dan het in werkelijkheid was geweest. Van den Berg hanteert een simpel empirisch principe: wie heeft zich waar en wanneer daadwerkelijk, dat wil zeggen: letterlijk, met “Dada” geïdentificeerd? Diverse beroemde namen vallen dan af. In de eerste plaats treft dit lot Marcel Duchamp, die in de jaren vijftig meewerkte aan studies waarin hij zo ongeveer tot de echte uitvinder van Dada werd uitgeroepen. Daar klopt helemaal niets van, aldus Van den Berg. Duchamps readymades mogen dan de kunstwereld op zijn kop hebben gezet (de gevolgen zijn nog overal waarneembaar), met Dada wenste hij in de jaren tien en twintig amper iets te maken te hebben. Het hele idee dat Dada een serieuze afdeling heeft gehad in New York (waarheen de Fransman Duchamp al vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was vertrokken) slaat feitelijk nergens op. Het enige wat ervoor pleit, is de eenmalige bloemlezing *new york dada 1921*. En als er aan het flinterdunne Amerikaanse Dada een naam moet worden verbonden, dan eerder Man Ray dan Duchamp.

Van den Berg is niet bang geweest om een “ondadaïstische” geschiedenis van Dada te schrijven en dat heeft een boek opgeleverd dat het verdient om een standaardwerk te worden. Wie wil weten wat Dada is geweest, kan bij hem terecht.

Wie wil weten wat Dada nu nog altijd kan zijn in het land dat Van Doesburg in 1923 Dada-rijp trachtte te maken, kan het zomernummer 2017 van *Das Magazin* raadplegen. Daarin komt onder het motto “Dada (über alles)” gastredacteur Arnon Grunberg aan het woord, die op de vraag wat dadaïsme nu nog kan betekenen in feite zijn eigen mengsel van slapstick, mededogen en quasinihilisme inzet als antwoord. Van de overige auteurs die om een reactie werden gevraagd, blijkt alleen de sportjournalist Michel van Egmond een (melig) verhaaltje te hebben ingezonden. Wel krijgen we de bedankjes van de anderen te lezen, plus de vertaling van een selectie uit *Letzte Lockerung*, het “handbrevier voor oplichters” uit 1920 van de Duitse dadaïst Walter Serner. Dat deze laatste tekst veruit de interessantste bijdrage blijkt te zijn, zegt voorlopig genoeg over de actuele bruikbaarheid van Dada.

ARNOLD HEUMAKERS

Zacht Lawijd, jg.15, nr.3 (september 2016): facsimile en transcriptie van het handschrift van onuitgegeven toneelstuk *De stem uit de diepte* van Theo van Doesburg, met een inleiding door Sjoerd van Faassen, Hans Renders en Erik Buelinckx

HUBERT VAN DEN BERG, *Dada. Een geschiedenis*, Vantilt, Nijmegen, 2016, 351 p.

Das Magazin, Dada (über alles), nr. 22 (zomer 2017)